

Алесь Смалянчук (Гародня)

КРАЁВЕЦ АНТОН ЛУЦКЕВІЧ

Пра Антона Луцкевіча ў апошнія дзесяцігоддзе напісана шмат. Але знаёмства з новымі для айчынай гістарыяграфіі крыніцамі па гісторыі беларускага Адраджэння пачатку 20 ст. дае дадатковыя падставы для сцвярдзення, што асоба славітага беларуса яшчэ не атрымала належнай ацэнкі гісторыкаў.

Гэты артыкул прысвячаецца выдавецкай дзейнасці Антона Іванавіча Луцкевіча ў 1912-1915 гг. і ягоным адносінам да так званай "краёвай ідэалогіі".

Адной з асноўных крыніц даследавання з'яўляецца дзённік Міхала Ромера, а дакладней, першыя шэсць тамоў гэтага дзённіка, якія ахопліваюць перыяд з 1911 па 1915 г.* Міхал Ромер (1880-1945) - вядомы юрыст, публіцыст, навуковец, грамадскі і палітычны дзеяч як "гістарычнай" так і "этнаграфічнай" Літвы. На пачатку 20 ст. ён з'яўляўся адным з галоўных ідэолагаў дэмакратычнай плыні Краёвага руху.

На сутнасці краёвай ідэалогіі трэба спыніцца. Яна мае непасрэдныя адносіны да поглядаў Антона Луцкевіча ў разглядаемы перыяд і дазваляе зразумець грамадска-палітычную пазіцыю аўтара дзённіка. Зыходзячы з яе, М.Ромер даваў ацэнкі падзеям і людзям, у т.л. і А.Луцкевічу.

Краёвая ідэалогія грунтавалася на ідэі палітычнай нацыі. Большасць краёўцаў лічыла, што ўсе карэнныя жыхары гістарычнай Літвы з'яўляюцца, у першую чаргу, грамадзянамі Краю і тым самым належаць да адзінай нацыі. Этнічнасць, як і сацыяльнае паходжанне адыгрывалі другарадную ролю. Якраз такой была пазіцыя М.Ромера. Але сярод краёўцаў сустракалася і іншае разуменне краёвасці. Так, большасць сяброў віленскага польскага дэмакратычнага кола 1911-1915 гг., якое гуртавалася

* Яны захоўваюцца ў адзеле рукапісаў Цэнтральнай бібліятэкі Акадэміі Навук Летувы ў фондзе Міхала Ромера (F - 138).

вакол штотыднёвіка "Пшэглэнд Віленскі", разумела краёвасць толькі як супрацоўніцтва розных этнасаў краю. У гэтым выпадку этнічнае паходжанне і, адпаведна, патрабаванні развіцця культуры ўласнага этнаса другараднымі не з'яўляліся. Але і М.Ромера, і прыхільнікаў "Пшэглэнда" аб'ядноўвала перакананне, што толькі пры дэмакратычным ладзе з'явіцца належныя ўмовы для культурнага і палітычнага развіцця ўсіх этнасаў краю.

Асноўныя прынцыпы краёвасці былі распрацаваны ў мясцовым польскім асяродку. У пэўным сэнсе краёўцы выйшлі з грамадскасці, якую ў адпаведнасці з яе культурнай арыентацыяй можна называць польскай. Для часткі палякаў беларуска-летувіскага паходжання краёвасць была не проста сродкам абароны польскіх пазіцый, а праявай натуральнага імкнення абараняць інтарэсы сваёй Радзімы – гістарычнай Літвы. Яны сапраўды адчувалі сябе "грамадзянамі Краю" і з гатоўнасцю ішлі на кантакты з прадстаўнікамі ўсіх этнічных рухаў. А Вільня стварала выдатныя магчымасці для такіх кантактаў. Краёвасць становілася іх ідэалагічным падмуркам. Дзеячы дэмакратычных плыняў польскага, беларускага, летувіскага і яўрэйскага рухаў пагаджаліся з яе асноўнымі прынцыпамі. Хаця зачастую трактавалі іх на карысць уласных этнасаў.

Другой асноўнай крыніцай даследавання з'яўляюцца публікацыі двух віленскіх выданняў краёвага і дэмакратычнага накірунку - "Вечерней газеты" і "Кур'ера краёвага". Справа ў тым, што вывучэнне запісаў дзённіка М.Ромера ў спалучэнні з іншымі матэрыяламі дае ўсе падставы сцвярджаць, што Антон Луцкевіч з'яўляўся фактычным кіраўніком, рэдактарам і адным з галоўных аўгараў "Вечерней газеты"*. Адначасова менавіта ён вызначаў краёвы і дэмакратычны накірунак "Кур'ера краёвага"**, у выданні якога прымаў самы актыўны ўдзел.

* "Вечерняя газета" - штодзённая газета на рускай мове. Выходзіла з 18.09 (1.10).1912 да 11(24).06.1915 г. Назва №№ 1,2 - "Вечерняя газета-копейка". Афіцыйны рэдактар-выдаўца - Ф.М.Хатэнка, пазней - Н.В.Сперанская.

** "Кур'ер краёвы" - штодзённая газета на польскай мове. Выходзіла

Імя Антона Луцкевіча ўпершыню згадваецца ў дзённіку ў запісу ад 10 (23).05.1911 г.¹ Міхал Ромер апісаў польска-беларускі сход, на якім было прынята рашэнне пра арганізацыю сумеснага краёвага выдання ў форме т.з. "аднадзёнкі" ("jednodniówki"), г.зн. аднаразовага выдання. З беларускага боку ў сходзе ўдзельнічалі браты Луцкевічы. Пазней ідэя сумеснага выдання набыла форму штотыднёвіка, да ўдзелу ў якім планавалася прыцягнуць і летувісаў.

Варта адзначыць, што супрацоўніцтва польскіх, беларускіх, летувіскіх (і яўрэйскіх ?) дэмакратаў пачалося яшчэ ў часы рэвалюцыі 1905-1907 гг. Можна згадаць пра публікацыю артыкула Антона Луцкевіча "Аграрная праграма" ("Program agrarny") ў № 46 ад 13(26).04.1906 г. "Газеты Віленскай"^{*}. Артыкул быў надрукаваны пад псеўданімам "Ян Мялешка" і знаёміў чытачоў польскага дэмакратычнага выдання з аграрнай праграмай БСГ. З таго часу супрацоўніцтва фактычна не перапынялася.

Арганізацыю штотыднёвіка ўзяла ў свае рукі польская віленская суполка краёўцаў-дэмакратаў, у якую ўваходзілі Вітольд Абрамовіч, Міхал Ромер, Аляксандр Заштаўт, Браніслаў Крыжаноўскі, Зыгмунт Нагродскі і інш. М.Ромер бачыў кіраўніком сумеснага выдання Яна Яленьскага^{**}, які ў

з 30.11(12.12).1912 да 18.04(1.05).1914 г. Афіцыйны рэдактар-выдаўца - Юліўш Сумарок, пазней - Алена Юрэвічава, Стэфан Піатровіч.

¹ Дзённік М.Ромера. Т. 1. S. 130.

^{*} "Газета Віленска" - штотдзённая польская газета дэмакратычнага і краёвага накірунку. Выходзіла з 15(28).02 да 25.07(8.08).1906 г. Рэдактар-выдаўца - М.Ромер, рэдактар - З.Пяткевіч.

^{**} Сапраўднае імя - Вітаўт Чыж. Крытык і публіцыст. У 1910-1911 гг. працаваў у рэдакцыі "Нашай Нівы" (Дзённік М.Ромера. Т. 2. S. 3. Запіс ад 19.08(1.09).1911 г.). Аўтар рэцэнзій, апавяданняў, артыкулаў па пытаннях беларускага музычнага жыцця, беларускай этнаграфіі. З 1911 г. друкаваўся ў польскіх выданнях. У 20-я гады чыноўнік віленскай польскай адміністрацыі. У 1928 г. - віцэ-прэзідэнт Вільні.

гэты час актыўна працаваў у рэдакцыі "Нашай Нівы". Але Ромера падтрымаў толькі Аляксандр Заштаўт. Большасць суполкі выказалася за кандыдатуру Людвіка Абрамовіча. Пры гэтым беларусы і летувісы былі фактычна адхілены ад арганізацыі выдання. 12(25).11.1911 г. выйшаў першы нумар "Пшэглэнда Віленскага"***.

Асоба Л.Абрамовіча не выклікала даверу ў дзеячаў беларускага і летувіскага рухаў. У 1906 г. Л.Абрамовіч супрацоўнічаў з "Газетай Віленскай" (псеўданім "Licz"), але пазней перайшоў у рэдакцыю яе ідэйнага праціўніка кансерватыўнага "Кур'ера Літэўскага" (псеўданім "Alf"). У ягоных артыкулах краёвасць выглядала як форма абароны польскіх інтарэсаў.

Прызначэнне Л.Абрамовіча канчаткова перакрэсліла праект стварэння міжэтнічнага дэмакратычнага краёвага выдання. Л.Абрамовіч зрабіў "Пшэглэнд Віленскі" дэмакратычным і краёвым органам польскай грамадскасці. (А.Луцкевіч пазней характарызаваў гэтую газету як орган польскіх нацыянал-лібералаў.) Такім чынам, ідэя міжэтнічнага краёвага выдання не была рэалізавана і па-ранейшаму хвалявала дэмакратычную грамадскасць Вільні. Між тым, задачы барацьбы з этнічным шавінізмам, прапаганды краёвай ідэалогіі, распаўсюджвання інфармацыі пра сапраўдныя імкненні дэмакратычных плыняў беларускага, летувіскага і польскага рухаў становіліся ўсё больш актуальнымі.

На пачатку лістапада 1911 г. на сустрэчы з удзелам Івана Краскоўскага, Антона Луцкевіча, Браніслава Крывяноўскага, Зыгмунта Нагродскага і Міхала Ромера была выказана думка пра выданне ў Вільні рускамоўнага дэмакратычнага штотыднёвіка². Мэтай выдання павінна была стаць прапаганда краёвай ідэалогіі ў яе ліберальна-дэмакратычным варыянце сярод рускай грамадскасці Вільні. Аднак непасрэдных вынікаў гэтая размова не мела. Толькі

*** "Пшэглэнд Віленскі" - польскі штотыднёвік. Выходзіў з 15(28).02.1911 да 29.08(11.09).1915 г. Кіраўнік газеты Людвіг Абрамовіч. Рэдактар-выдаўца - Вітольд Абрамовіч, пазней - Е.Баеўскі, З.Астахевічава, С.Студніцка.

² Дзённік М.Ромера. Т. 2. S. 82. Запіс ад 6(19).11.1911 г.

ўвосень 1912 г. напярэдадні выбараў у Дзяржаўную думу ідэя пачала набываць канкрэтныя формы. На гэты раз ініцыятыву ўзяў у свае рукі Антон Луцкевіч.

18.09(1.10).1912 г. выйшаў першы нумар "Вечерней газеты". Падпісаў яго да друку ў якасці рэдактара Ф.М.Хатэнка. Але сапраўдным кіраўніком газеты (і аўтарам большасці "перадавых" артыкулаў) быў А.Луцкевіч. Пра гэта сведчаць не толькі шматлікія запісы ў дзённіку М.Ромера. Сапраўднага кіраўніка газеты заўважылі і агенты Дэпартаменту паліцыі³.

"Вечерняя газета" адразу прыцягнула ўвагу віленскай грамадскасці. Гэтаму спрыяў высокі ўзровень публіцыстыкі ліберальна-дэмакратычнага накірунку. Дарэчы, гэты накірунак прымушае задумацца пра магчымыя сувязі выдаўцоў газеты з Канстытуцыйна-дэмакратычнай партыяй. На магчымасць такіх сувязяў указваюць і некаторыя іншыя ўскосныя дадзеныя.

На жаль, амаль усе публікацыі ў "Вечерней газете"(у т.л. і перадавыя артыкулы, якія рэгулярна пісаў А.Луцкевіч) друкаваліся без подпісаў. "Вечерняя газета" была досыць таямнічам выданнем. Толькі праз два месяцы пасля выхаду першага нумара пад некаторымі матэрыяламі пачалі з'яўляцца псеўданімы. Сярод іх можна заўважыць псеўданімы і крыптонімы, якія належалі А.Луцкевічу - "А.Иванов" і "А.Н."⁴. Да ліку крыптонімаў беларускага дзеяча можна аднесці і крыптонім "Г.Б." Магчыма, ён звязаны з псеўданімам "Генрык Букавецкі", пра які яшчэ будзе гаворка. Але хто "хаваўся" пад іншымі псеўданімамі і крыптонімамі ("Бо-вичь"* , "Б-ов", "С.У.", "Кий" і інш.) дакладна пакуль не ўстаноўлена.

Прапаганда ліберальна-дэмакратычнай ідэалогіі, якую разгарнула "Вечерняя газета", адыграла сваю ролю падчас

³ Государственный архив Российской Федерации, ф. 102, особый отдел, 1913, о.243, д.157, с.1.

⁴ Сідарэвіч А. Антон Іванавіч Луцкевіч // Энциклапедыя гісторыі Беларусі (далей ЭГБ). Т. 4. Мінск, 1997. С. 402-403.

* У.Конан лічыць, што гэты псеўданім мог належаць М.Бабровічу ("Лявону Гмыраку"). Гл. ЭГБ. Т. 2. Мінск, 1994. С. 9.

выбрання ўдзельнікаў віленскага губернскага выбарчага сходу па "рускай куры". Газета сапраўды паспрыяла распаўсюджванню сярод рускай грамадскасці Вільні ідэй ліберальных дэмакратаў. Гэта паўплывала і на вынікі выбараў. Адначасова высветлілася, што газета знайшла свайго чытача. І Антон Луцкевіч вырашыў працягваць выданне. Магчыма, ужо ў гэты час у яго ўзнік план цэнтралізацыі віленскага дэмакратычнага друку, пра які пазней спамянуў у сваім дзённіку М.Ромер⁵.

Істотнай часткай гэтага плана было выданне штодзённай польскамоўнай газеты. Гэты праект А.Луцкевіч збіраўся рэалізаваць у цесным кантакце з польскімі дэмакратамі.

У сярэдзіне кастрычніка 1912 г. "група" А.Луцкевіча (Іван Луцкевіч і Язэп Манькоўскі^{**}) звярнулася да польскай віленскай дэмакратычнай суполкі з прапановай арганізацыі сумеснага выдання. Тым больш, што і палякі шукалі сродкі для выдання штодзённай дэмакратычнай газеты. На пачатку перагавораў беларусы прапанавалі двойное рэдактарства, і нават пагаджаліся на тое, што беларускі рэдактар будзе мець толькі права дарадчага голасу. А.Луцкевіч, магчыма, палічыў для сябе больш важнай працу ў "Вечерней газете". Усё ж такі дэмакратычныя элементы сярод польскай грамадскасці ў параўнанні з рускай былі значна мацнейшымі. Кампанію Л.Абрамовічу павінен быў скласці Я.Манькоўскі. Апроч гэтага прапанавалася існаванне двух рэдакцыйных рад або адной супольнай. Аднак палякі вырашылі весці перагаворы толькі з мэтай

⁵ Дзённік М.Ромера. Т. 2. S. 450. Запіс ад 8(21).11.1912 г.

^{**} Публіцыст і перакладчык. З 1909 г. супрацоўнічаў з "Нашай Нівай". Друкаваўся пад крыптанімамі (Я.О., Я.М-скі, Я.М., і-м-і) або псеўданімамі (Кірмашова П-ч, Окліч Янка). З 1912 г. - у "Кур'еры краёвым". Адзін з заснавальнікаў кнігавыдавецкага таварыства "Наша хата". З канца 1917 г. жыў у Варшаве. М.Ромер характарызаваў яго ў сваім дзённіку як паляка, які актыўна працаваў у беларускім руху і часам "дзеінічаў як беларускі нацыяналіст" (Дзённік М.Ромера. Т. 2. S. 178. Запіс ад 10(23).02.1912 г.).

выкарыстання сабраных беларусамі сродкаў⁶. М.Ромер як прыхільнік рэальнага супрацоўніцтва параіў А.Луцкевічу самастойна распачаць выданне польскамоўнай газеты⁷. Ён разлічваў, што пасля выхаду першых нумароў палякі далучацца да беларускай ініцыятывы. А.Луцкевіч так і зрабіў. Беларусы выкарысталі ліцэнзію на выданне "Кур'ера краёвага", выдадзеную ўладамі аднадумцу М.Ромера Юліўшу Сумароку.

8(21).12.1912 г. выйшаў першы нумар "Кур'ера краёвага". Яго рыхтаваў Язэп Манькоўскі, але праграмны артыкул напісаў Антон Луцкевіч⁸.

Выйсце першага нумара сапраўды актывізавала польска-беларускія перагаворы, але паразуменне так і не было дасягнута. Галоўнай прычынай было імкненне большасці польскай групоўкі атрымаць газету ў выключна ўласнае распараджэнне⁹. (Так, па меншай меры, бачыліся перагаворы М.Ромеру.) Беларусы з гэтым пагадзіцца не маглі.

М.Ромер досыць высока ацэньваў узровень публіцыстыкі першых нумароў "Кур'ера краёвага". Ён спадзяваўся на з'яўленне такога органа дэмакратычнага краёвага друку, пазіцыя якога будзе адпавядаць ягонаму разуменню краёвасці.

Галоўнай прычынай поспеху новай "польскай" газеты М.Ромер лічыў ідэйнае кіраўніцтва Манькоўскім з боку Антона Луцкевіча і непасрэдны ўдзел беларускага дзеяча ў падрыхтоўцы гэтых нумароў да выдання.

У сваіх ацэнках "Кур'ера" М.Ромер неаднаразова звяртаў увагу на ролю А.Луцкевіча: "Адным з галоўных, хоць звонку непрыкметных супрацоўнікаў газеты з'яўляецца Антон Луцкевіч, адзін са стаўпоў "Нашай Нівы". Гэта, магчыма, самы дзелавіты работнік і самая здольная галава беларускага народнага руху. Адначасова ён рэдагуе

⁶ Дзённік М.Ромера. Т. 2. S. 435. Запіс ад 24.10(6.11).1912 г.

⁷ Там жа. S. 445. Запіс ад 3(16).11.1912 г.

⁸ Там жа. S. 450. Запіс ад 8(21).11.1912 г.

⁹ Там жа. S. 464. Запіс ад 22.11.(5.12).1912 г.

"Вечернюю газету". Антон Луцкевіч трымаецца трохі ў ценю, не становіцца на чале "Кур'ера краёвага", але фактычна выконвае "партыю першай скрыпкі". Ён аказвае рашаючы ўплыў на кірунак і арганізацыю газеты"^{10*}.

На пачатку сакавіка 1913 г. М.Ромер прыняў запрашэнне ўвайсці ў склад рэдакцыі "Кур'ера". Разам з ім увайшоў і А.Заштаўт. Яны павінны былі ўзмацніць творчыя магчымасці рэдакцыі і кампенсаваць занятасць А.Луцкевіча. Апошні не быў у стане рэгулярна дапамагаць Я.Манькоўскаму. Да таго ж, можна меркаваць, што беларускі дзеяч быў зацікаўлены ў тым, каб "Кур'ер краёвы", захоўваючы вызначаны накірунак, становіўся ўсё больш польскім па складу сваёй рэдакцыі. Фактычнае кіраўніцтва "Кур'ерам" з боку А.Луцкевіча ў першыя месяцы існавання гэтай газеты не было таямніцай для дзеячаў дэмакратычнай плыні польскага руху. "Пшэглэнд Віленскі" ў палеміцы з "Кур'ерам" неаднаразова выказваў сумненні ў сапраўднай польскасці газеты і дазваляў сабе празрыстыя намёкі на "пабочныя ўплывы" ў яе рэдакцыі. Усё гэта магло прывесці да дыскрэдытацыі газеты сярод польскай грамадскасці.

М.Ромер актыўна ўключыўся ў працу. Аўтарытэт гэтага вядомага грамадскага і палітычнага дзеяча значна павысіў цікавасць да газеты з боку польскай грамадскасці. Ягонныя артыкулы звычайна выходзілі пад лёгка пазнаваемымі крыптонімамі: "m.g.", "m." Іншым разам ён падпісваўся сапраўдным прозвішчам. А вось А.Луцкевіч па-ранейшаму захоўваў у таямніцы свой удзел у выданні. Імя беларускага дзеяча або тых крыптонімы ці псеўданімы, пад якімі ён выступаў раней на старонках іншых органаў друку, у "Кур'еры" не сустракаліся ніколі. Аднак спалучэнне дзённікавых запісаў з публікацыямі "Кур'ера" дазволіла вызначыць два псеўданімы

¹⁰ Дзёнік М.Ромера. Т. 3. S. 61. Запіс ад 27.02(12.03).1913 г.

* Пераклад з рускай і польскай мовы А. Смалянчука. У беларускіх тэкстах і ў рускамоўным дадатку захавана арфаграфія і пунктуацыя арыгінала. Скарачэнні ў тэкстах пазначаны шматкроп'ем у дужках - <...>.

А.Луцкевіча: "Веслаў Каліноўскі" і "К-вец". Гісторык Ян Юркевіч вызначыў яшчэ адзін - "Генрык Букавецкі"¹¹. Яго ж згадаў у сваім артыкуле ў Энцыклапедыі гісторыі Беларусі Анатоль Сідарэвіч.

Улетку і ўвосень 1913 г. выдавецкія справы "Кур'ера краёвага" складваліся не лепшым чынам. У сувязі з занятасцю А.Луцкевіча і ад'ездам з Вільні М.Ромера ўзровень публікацый панізіўся, абвастраліся фінансавыя праблемы. Я.Манькоўскі, які застаўся без падтрымкі, не здолеў захаваць на былым узроўні краёвы і дэмакратычны накірунак газеты. У кастрычніку 1913 г. М.Ромер адмовіўся супрацоўнічаць з газетай, якая, па яго словах, ператварылася ў "бульварны свісток"¹². Лёс газеты хваляваў і А.Луцкевіча. У лістападзе беларусы ініцыяравалі беларуска-польска-летувіскі сход для абмеркавання будучыні "Кур'ера краёвага".

У сходзе, які адбыўся 16 (29) лістапада 1913 г., з беларускага боку ўдзельнічалі браты Луцкевічы, В.Іваноўскі і А.Уласаў, з летувіскага - Ян Вілейшыс і Міколас Сляжэвіч (ад сацыял - дэмакратаў), Міколас Біржышка і Сцяпонас Кайрыс (ад нацыянал-дэмакратаў), з польскага - Міхал Ромер, Аляксандр Заштаўт, Уладзіслаў Асмалоўскі, Юліўш Сумарок. Да польскіх удзельнікаў М.Ромер у сваім дзённіку аднёс і Я.Манькоўскага (?). Ён таксама прысутнічаў на сходзе, хаця А.Луцкевіч і М.Ромер ужо прынялі рашэнне пра адхіленне Я.Манькоўскага ад рэдакцыйнай працы ў "Кур'еры". (У 1915 г. ягоныя артыкулы зноў з'яўляцца ў "Нашай Ніве".)

Удзельнікі схода пасля працяглай дыскусіі прызналі неабходным падтрымаць "Кур'ер" як "орган польскай дэмакратыі". Не апошняю ролю ў выпрацоўцы менавіта такой фармулёўкі адыгралі браты Луцкевічы. У спрэчцы М.Ромера з летувісамі і В.Іваноўскім, якія сцвярджалі, што "Кур'ер" павінен з'яўляцца органам агульнакраёвай

¹¹ Jurkiewicz J. Demokraci wileńscy w latach 1905-1914. Zarys działalności i myśli politycznej // Acta Baltico-Slavica. XV. 1983. S. 171.

¹² Дзённік М.Ромера. Т. 3. S. 299. Запіс ад 22.10(4.11).1913 г.

дэмакратыі, Луцкевічы падтрымалі польскі бок. Яны прызналі неабходнасць развіцця польскай дэмакратыі як часткі краёвага дэмакратычнага руху¹³.

Яшчэ адным вынікам сходу было ўтварэнне Арганізацыйнага і Рэдакцыйнага камітэтаў. У першым з іх палякаў прадстаўлялі Ю.Сумарок, Букоўскі і М.Ромер, летувісаў - Ян Вілейшыс, Юргіс Шаўлюс і Сцяпонас Кайрыс, беларусаў - браты Луцкевічы і Вацлаў Іваноўскі. У Рэдакцыйны камітэт увайшлі А.Луцкевіч, М.Ромер і Ю.Шаўлюс¹⁴. Антон Луцкевіч абавязаўся рыхтаваць для газеты два перадавыя артыкулы ў тыдзень. Аднак канчаткова пераадолець творчы і фінансавы крызіс газета ўжо не здолела.

Так выглядала знешняя канва падзей, звязаных з польскамоўнай і рускамоўнай выдавецкай дзейнасцю А.Луцкевіча ў 1912-1915 гг. Напрыканцы 1912 г. пад кантролем віленскага беларускага кола знаходзіліся чатыры выданні: два беларускія - "Наша Ніва" і "Саха", адно польскамоўнае - "Кур'ер краёвы" і адно рускамоўнае - "Вечерняя газета".

Паспрабуем зразумець унутраную падаплёку гэтай гісторыі. Навошта Антону Луцкевічу спатрэбіўся ўвесь гэты "маскарад"? Чым было выклікана ягонае імкненне да цэнтралізацыі віленскага дэмакратычнага друку ў беларускіх руках? Як выданне "Вечерней газеты" і "Кур'ера краёвага" паўплывала на грамадска-палітычную і міжэтнічную сітуацыю ў краі? Як гэтая выдавецкая дзейнасць адбілася на развіцці беларускага руху?

Адказаць на гэтыя пытанні дапаможа аналіз публікацый "Вечерней газеты" і "Кур'ера краёвага". Звернем увагу і на матэрыялы "Нашай Нівы". Аналіз, праўда, будзе абмежаваны пераважна артыкуламі А.Луцкевіча.

Што ж сабой уяўляла пазіцыя гэтых трох * выданняў па асноўных праблемах жыцця беларуска-летувіскага краю?

¹³ Там жа. S. 323. Запіс ад 16(29).11.1913 г.

¹⁴ Дзёнік М.Ромера. Т. 3. S. 329. Запіс ад 22.11(3.12).1913 г.

* "Саха" (рэд. А.Уласаў) асвятляла праблемы сельскай гаспадаркі.

У праграмных артыкулах першых нумароў "Вечерней газеты" і "Кур'ера краёвага" А.Луцкевіч сфармуляваў галоўныя задачы выданняў, якія цалкам адпавядалі дэмакратычнаму варыянту краёвай ідэалогіі.

"Вечерняя газета" № 1 ад 18.09(1.10).1912 г.: "У нас ніякім чынам нельга зыходзіць з інтарэсаў якой-небудзь адной нацыянальнай групы. Ва ўмовах разнастайнасці нацыянальнага складу насельніцтва трэба ўвесь час мець на ўвазе інтарэсы краю, як адзінага цэлага. Толькі ў гэтым выпадку магчыма нармальнае развіццё кожнай асобнай народнасці. Усведамленне, што ўсе мы, жыхары гэтай зямлі, з'яўляемся грамадзянамі краю - вось наша зыходная кропка пры высвятленні патрабаванняў розных груп насельніцтва". Поўнае задавальненне этнічных і сацыяльных патрабаванняў А.Луцкевіч звязваў з устанаўленнем дэмакратычнага ладу. Пад апошнім у гэтым артыкуле разумелася правядзенне ў жыццё ў поўным аб'ёме "вялікіх палажэнняў, абвешчаных яшчэ Маніфестам 17 кастрычніка 1905 г."

У праграмным артыкуле № 1 "Кур'ера" падкрэслівалася небяспека ваяўнічага шавінізму, які "ўносіць у народныя масы ўзаемную нянавісць і ўнутраную барацьбу, пагражае распадам краю і стратай ім магчымасці абараняцца ад людзей, якія імкнуцца знішчыць на гэтай зямлі ўсялякае пачуццё асобнасці". Між тым, "у краі, дзе побач з летувісам жыве паляк, побач з беларусам - яўрэй, у краі, няшчасны лёс якога перадвызначыў ягонае адставанне і пазбавіў магчымасці свабоднага развіцця, няма месца для ўнутранай барацьбы". А.Луцкевіч заклікаў усіх "грамадзян Краю" да працы на ягоную карысць і на карысць народа.

На старонках "Кур'ера" і "Вечерней газеты" шырока ўжываўся тэрмін "грамадзянін Краю". Аўтары публікацый даводзілі, што жыццёва важныя для Краю пытанні павінны вырашацца з улікам інтарэсаў усіх этнасаў гістарычнай Літвы¹⁵, асуджалі вялікарускі і вялікапольскі шавінізм¹⁶,

¹⁵ Напр., Генрык Букавецкі [А.Луцкевіч]. Прынцыповае пытанне // Кур'ер краёвы. 1912. № 19; б/п [А.Луцкевіч?]. Одна из причин

заяўлялі пра неабходнасць барацьбы з праявамі шавінізму сярод беларусаў і летувісаў¹⁷, выкрывалі сутнасць дзейнасці т.зв. "Белорусского общества" як арганізацыі вялікарускіх шавіністаў у беларускай "вопратцы"¹⁸.

Асновай краёвай згоды лічылася супрацоўніцтва дэмакратычных сіл усіх этнічных рухаў¹⁹. Краёвасць досыць натуральна прыводзіла да дэмакратычных поглядаў: "Усё больш ясным становіцца той шлях, які мясцовым рускім людзям падказвае само жыццё. Як грамадзяне краю, мы павінны ўважыць яго карэннае насельніцтва, прыслухацца да ягонага голасу і пажаданняў, лічыць яго інтарэсы сваімі інтарэсамі і працаваць на агульную карысць"²⁰. У сваю чаргу, дэмакратызм, які зыходзіў з павагі да народных патрабаванняў, непазбежна нараджаў краёвую пазіцыю²¹.

Абодва выданні пашыралі ідэалогію краёўцаў-дэмакратаў. "Вечерняя газета" рабіла гэта сярод рускіх, але не пакідала цалкам па-за ўвагай і палякаў. У шэрагу артыкулаў апошніх спрабавалі пераканаць у тым, што толькі іх шчыры паварот да дэмакратыі можа гарантаваць будучыню польскай грамадскасці гістарычнай Літвы²².

трений // Вечерняя газета. 1913. № 337 і інш.

¹⁶ Напр., б/п [А.Луцкевіч?]. Конквистадоры // Вечерняя газета. 1913. № 360; м.г. [М.Ромер]. Хто быў правы? // Кур'ер краёвы. 1913. № 127 і інш.

¹⁷ Напр., б/п [А.Луцкевіч?]. Национальные течения и демократия // Вечерняя газета. 1914. № 468 (гл.дадатак 1) і інш.

¹⁸ Напр., Вечерняя газета. 1913. № 188.

¹⁹ Напр., К-віс [А.Луцкевіч]. Права і абавязкі // Кур'ер краёвы. 1912. № 3.

²⁰ б/п [А.Луцкевіч?]. От русских прогрессивных избирателей г.Вильны // Вечерняя газета. 1912. № 12.

²¹ Веслаў Каліноўскі [А.Луцкевіч]. Выбар дарогі // Кур'ер краёвы. 1913. № 258.

²² Напр., б/п [А.Луцкевіч?]. А речи всё же... // Вечерняя газета. 1912. № 64; б/п [А.Луцкевіч]. Два выступления // Вечерняя газета. 1913. № 263 і інш.

А вось для "Кур'ера краёвага" пашырэнне дэмакратычных поглядаў сярод палякаў было адной з галоўных задач. Антон Луцкевіч у сваіх артыкулах даволі часта апеліраваў да гістарычных традыцый. Напрыклад, "Генрык Букавецкі": "З паняццем польскасці заўсёды звязалася паняцце свабоды", "Веслаў Каліноўскі": "Як некалі з іменем паляка атаясамлівалася вольнасць, так зараз наша (польская-А.С.) нацыянальная будучыня звязана з дэмакратыяй"²³.

А што ж "Наша Ніва"? Як удзельнічаў А.Луцкевіч у яе выданні?

Варта заўважыць, што да № 38 (20.09) за 1912 г. газета рэгулярна змяшчала артыкулы беларускага дзеяча пад крыптонімамі: А.Н., а-н-а., Г.Б. (у выданнях на беларускай лацінцы адпаведна: А.Н., а-п-а., Н.В.). З № 38 перадавалі артыкулы спачатку пісаў А.Уласаў, пазней - В.Ластоўскі, С.Плаўнік, М.Бабровіч і інш. Артыкулы А.Луцкевіча з'явіліся на старонках "Нашай Нівы" ізноў у 1913 г. Але ў параўнанні з 1911-1912 гг. яны выглядалі як эпізод.

Нават павярхоўны аналіз публікацый галоўнай беларускай газеты ўказвае на тэматычны паралелізм з матэрыяламі "Кур'ера краёвага" і "Вечерней газеты". У першую чаргу, гэта прапаганда краёвай ідэалогіі ў яе дэмакратычным варыянце і барацьба з этнічным шавінізмам²⁴. Падчас выбарчай кампаніі ў IV Дзяржаўную думу "Наша Ніва" падтрымала кандыдатаў, якіх адстойвала "Вечерняя газета". У адным з артыкулаў "Нашай Нівы" адзначалася: "<...> мы, беларусы, можам верыць толькі шчырым расійскім прагрэсістам, каторыя зрадзіліся з нашым краем, лічаць сябе грамадзянамі нашай старонкі"²⁵. Цікава, што з артыкуламі ў падтрымку

²³ Кур'ер краёвы. Адпаведна, 1912. № 8 і 1912. № 12.

²⁴ а-н-а [А.Луцкевіч]. Край і народ // Наша Ніва. 1912. № 28-29 (гл.дадатак 2); а-н-а [А.Луцкевіч]. Змаганне з хваробай // Наша Ніва. 1913. № 9 і інш.

²⁵ Наша Ніва. 1912. № 40.

кандыдатаў "Вечерней газеты" ў №№ 42-44 выступаў Я.Манькоўскі.

Усе тры выданні вялі сумесную барацьбу супраць вялікапольскага і вялікарускага шавінізму. Яны разам давалі адпор нападам шавіністычнага друку. У першую чаргу, гэта тычылася "Виленского вестника" і "Гонца подзеннаго"²⁶. Адначасова А.Луцкевіч на старонках "Нашай Нівы" па-ранейшаму падкрэсліваў дэмакратызм беларускага руху²⁷.

Адным з самых цікавых матэрыялаў "Вечерней газеты" і "Кур'ера краёвага" - гэта матэрыялы, якія распавядалі пра беларускі рух. Яны займалі значнае месца ў абодвух выданнях. Ужо ў гэтым праяўляўся "беларускі ўхіл" краёўца Антона Луцкевіча. Публікацыі абаранялі "Нашу Ніву" і ўвесь беларускі рух ад абвінавачванняў вялікарускіх і вялікапольскіх шавіністаў, якія імкнуліся давесці, што няма ніякага беларускага руху. Ёсць толькі "польская" або, адпаведна, "руская" інтрыга²⁸. Матэрыялы распавядалі пра сітуацыю ў беларускім руху²⁹, адстойвалі права беларускай мовы быць мовай выкладання³⁰.

І рускамоўнае, і польскамоўнае выданне імкнуліся выклікаць сімпатыі да беларускага руху. "Вечерняя газета" асцярожна згадвала пра мясцовыя беларускія карані большасці рускай грамадскасці краю³¹. "Кур'ер краёвы" заклікаў палякаў шукаць згоду і паразуменне з беларусамі.

²⁶ Напр., б/п. Газэтнае хуліганства // Наша Ніва. 1913. № 9 і б/п. Бандытызм "Газеты подзеннай" // Кур'ер краёвы. 1913. № 52.

²⁷ а-н-а [А.Луцкевіч]. Пуцяводная ідэя // Наша Ніва. 1914. № 11.

²⁸ Веслаў Каліноўскі [А.Луцкевіч]. Палітычная шкода // Кур'ер краёвы. 1913. № 206.

²⁹ Напр., Генрык Букавецкі [А.Луцкевіч]. 1913 год у жыцці беларусаў // Кур'ер краёвы. 1914. № 1; А.Н. [А.Луцкевіч]. Из белоруской жизни // Вечерняя газета. 1913. № 290.

³⁰ б/п [А.Луцкевіч?]. Родной язык в школе // Вечерняя газета. 1912. № 53; Бо-вичь [М.Бабровіч]. Борьба за родной язык // Вечерняя газета. 1914. № 552; Веслаў Каліноўскі [А.Луцкевіч]. Палітычная шкода // Кур'ер краёвы. 1913. № 206 і інш.

³¹ Напр., б/п [А.Луцкевіч?]. Национальная культура // Вечерняя газета. 1912. № 92.

Пры гэтым падкрэсліваліся дэмакратычныя тэндэнцыі ў беларускім руху: "Шчыры дэмакратызм беларускага руху <...> ягоная ляяльнасць у адносінах да суграмадзян іншых нацыянальнасцяў - гэта гарантыя, што нашыя імкненні знойдуць жывы водгук сярод беларусаў"³². Згода з беларусамі тлумачылася інтарэсамі барацьбы з вялікарускім шавінізмам³³ і адсутнасцю выразных перспектываў далейшага развіцця польскага руху на тэрыторыі гістарычнай Літвы³⁴.

Якраз у вызначэнні адносін польскай грамадскасці да беларускага Адраджэння можна заўважыць найбольш істотны момант "беларускага ўхілу" краёвасці Антона Луцкевіча і іншых дзеячаў нашаніўскага кола. У асобных публікацыях "Нашай Нівы"³⁵, у шэрагу артыкулаў "Кур'ера"³⁶, у польска-беларуска-летувіскіх дыскусіях лістапада 1913 г., што тычыліся будучыні "Кур'ера краёвага", вызначылася беларуская пазіцыя, якая не адпавядала разуменню краёвасці ні М.Ромерам, ні "Пшэглэндам Віленьскім".

Апошняе выданне досыць дакладна вызначыла сутнасць беларускага (і летувіскага) разумення краёвасці. Л.Абрамовіч і прыхільнікі "Пшэглэнда" лічылі, што пазіцыя беларусаў (і летувісаў) грунтавалася на адсутнасці веры ў магчымасць захавання польскасці ў Краі. Да гэтага трэба дадаць іх перакананне, што мясцовыя палякі - гэта нашчадкі паланізаваных летувісаў і беларусаў. Такая пазіцыя нараджала патрабаванні, каб польская грамадскасць працавала дзеля развіцця свядомасці беларусаў і летувісаў. "Пшэглэнд" катэгарычна адваргаў

³² Генрык Букавецкі [А.Луцкевіч]. Час патрабуе // Кур'ер краёвы. 1913. № 12.

³³ Генрык Букавецкі [А.Луцкевіч]. Прынцыповае пытанне // Кур'ер краёвы. 1912. № 9.

³⁴ К-вец [А.Луцкевіч]. Do ut des // Кур'ер краёвы. 1913. № 98.

³⁵ Напр., Г.Б. [А.Луцкевіч]. З газэт // Наша Ніва. 1912. № 19-20 і інш.

³⁶ Напр., Ястшэмбец І. [Манькоўскі Я.?). Трывожны сігнал // Кур'ер краёвы. 1913. № 80 і інш.

падобныя заявы. Ён, як ужо адзначалася, абвінавачваў "Кур'ер" у "пабочных уплывах"³⁷. Аднак цалкам раскрываць таямніцу выдання палякі не сталі. Усё ж такі дэмакратычныя сілы ў Вільні шмат што аб'ядноўвала.

"Беларускі ўхіл" можна заўважыць і ў асобных артыкулах "Вечерней газеты": "Справа культуры, справа прагрэсу настолькі важная, што яе павінен падтрымліваць кожны грамадзянін краю. Тут няма месца для меркаванняў праславутага нацыянальнага эгаізму: хто можа, той павінен садзейнічаць культурным намаганням сваіх слабейшых суседзяў, з якімі яго моцна звязаў гістарычны ход падзей"³⁸.

Падобныя заявы прыводзяць да думкі, што беларусы нашаніўскага кола і, у першую чаргу, А.Луцкевіч часцей разумелі краёвасць як сумеснае жыццё розных этнасаў Краю і імкнуліся забяспечыць за ўласным этнасам лепшыя ўмовы. Дарэчы, гэта набліжала іх пазіцыю да пазіцыі групы "Пшэглёнда Віленскага". Аднак гэтае ж падабенства непазбежна рабіла іх апанентамі.

М.Ромер характарызаваў беларускія і летувіскія "прэтэнзіі" ў дзённіку і на старонках "Кур'ера" як праявы этнічнага шавінізму³⁹. Але пры гэтым галоўны ідэалаг краёвасці быў упэўнены, што А.Луцкевіч і яго сябры ўрэшце рэшт зразумеюць польскую пазіцыю і пагадзяцца з тым, што палякі маюць поўнае права на развіццё ўласнай культуры⁴⁰. У аднолькавай ступені з летувісамі і беларусамі яны павінны ўдзельнічаць у вызначэнні будучыні Краю.

Надзея М.Ромера, як паказалі дыскусіі вакол "Кур'ера", была дастаткова абгрунтаванай. Відавочна, што нашаніўскае беларускае кола ў гэты час моцна спадзявалася на пазітыўныя вынікі супрацоўніцтва з польскімі

³⁷ б/п [Л.Абрамовіч?]. Пабочныя ўплывы // Пшэглёнд Віленскі. 1913. № 22/23.

³⁸ м.р. [М.Ромер]. Грамадзянская пазіцыя // Кур'ер краёвы. 1913. № 77.

³⁹ Дзённік М.Ромера. Т. 3. S. 324. Запіс ад 17(30).11.1913 г.

⁴⁰ б/п. [А.Луцкевіч?]. Практическое применение краёвой теории // Вечерняя газета. 1913. № 436.

краёўцамі-дэмакратамі. Дзеля згоды А.Луцкевіч быў гатовы пайсці на пэўныя ўступкі. Магчыма, ён разлічваў, што пазіцыя М.Ромера будзе пашырацца сярод польскай грамадскасці. У тым, што гэта прынясе вялікую карысць як беларускаму руху, так і ўсяму Краю беларускі дзеч быў упэўнены.

Але надзеі не спраўдзіліся. І на пачатку 1915 г. А.Луцкевіч на старонках "Нашай Нівы" выступіў з вельмі рэзкай крытыкай "нашых" палякаў: "Нашыя" палякі-інтэлігенты кажуць, што яны маюць поўна работы "для сваіх" - для "польскага сялянства і пралетарыяту" на нашай зямлі. Але ж польскага "дэмаса" - на смех малая жменя. А поруч з гэтай жменнай мільёны цёмных і галодных беларускіх сялян, каторыя блізка не маюць йшчэ сваёй інтэлігенцыі, для каторых німа каму працаваць... Працаваць для тых мільёнаў - гэта для нашых палякаў грэх і здрада, хоць колькі ж між імі сыноў таго ж беларускага народу! <...>

Яны не разумеюць, што прайшоў час панавання над намі і трэба цяпер адслужыць нашай старонцы, трэба не толькі называцца, але і быць грамадзянамі, трэба карміць галоднага і асвятляць цёмнага селяніна не толькі за тым, што ён - "свой", што ён пераробіцца на паляка, але затым, што гэта сьвятая павіннасць. А раз гэта павіннасць, а не ласка, дык і вучыць беларусаў трэба не так, як хоча вучыцель, а так як гаворыць народ, каторы захаваўшы сваю мову праз соткі гадоў, праявіў ясна сваё жаданне заставацца беларусам"⁴¹.

Гэтая крытыка не мела дачынення да М.Ромера і прыхільнікаў ягонай краёвай пазіцыі. Ужо праз нумар А.Луцкевіч адзначыў, што "поруч з "прыгоншчыкамі" ў нашай старонцы ёсць людзі, каторыя, баронячы сваю польскую культуру, не забываюць, што яны тутэйшыя грамадзяне, што і на іх ляжыць павіннасць памагаць галодным, асвятляць цёмных людзей, нягледзячы, якой яны нацыі і веры.<...>

⁴¹ а-н-а. [А.Луцкевіч]. Кліч да згоды // Наша Ніва. 1915. № 10.

Мы верым, што сілы польскай дэмакратыі ўзрастуць, калі над зямлёй Беларусі засвеціцца зорка лепшай будучыны. А шчыры дэмакратызм створыць той залаты мост, каторы з'еднае ўрэшце народы нашага краю ў адну вялікую згодную сям'ю і каторы польскія нацыяналісты цяпер не даюць збудаваць"⁴².

У заключэнні хацелася б яшчэ раз звярнуць увагу на матывы, якія падштурхнулі А.Луцкевіча да рэалізацыі незвычайнага беларускага выдавецкага праекта.

У 1912-1915 гг. Антон Луцкевіч падзяляў асноўныя прынцыпы краёвай ідэалогіі ў яе дэмакратычным варыянце. Магчыма, нават, што ягоны крыптонім "К-вец" вытворны ад слова "краёвец".

Пашырэнне краёвасці сярод рускай і польскай грамадскасці, якая ў большасці складалася з нашчадкаў некалі паланізаваных або русіфікаваных беларусаў (і летувісаў) ён лічыў карысным, як для ўсяго Краю, так і для беларускага Адраджэння.

Але ўзнікала пытанне, як прапагандаваць краёвую ідэалогію? Выкарыстаць "Нашу Ніву" і пашыраць краёвасць ад імя беларусаў? Але перад "Нашай Нівай" стаялі зусім іншыя задачы. Да таго ж беларускамоўная прапаганда была абмежавана этнічнымі рамкамі і наўрад ці магла аказаць сур'ёзны ўплыў на рускую і польскую грамадскасць Краю. І зусім па-іншаму яна ўспрымалася рускімі і палякамі, калі гучала на іх родных мовах.

"Вечерняя газета" і "Кур'ер краёвы" змяшчалі вялікую колькасць матэрыялаў пра беларускае Адраджэнне. Тое, што яны друкаваліся на польскай і рускай мовах стварала магчымасць данесці праўду пра беларускі рух непасрэдна да польскага і рускага чыгача. Гэта ўмацоўвала пазіцыі беларускага руху, пашырала кола ягоных прыхільнікаў або, па меншай меры, прывучала польскую і рускую грамадскасць да думкі пра непазбежнасць беларускага Адраджэння.

А.Луцкевіч, відавочна, разлічваў і на тое, каб з дапамогай польскамоўнага і рускамоўнага выданняў

⁴² а-н-а. [А.Луцкевіч]. Іх адказ // Наша Ніва. 1915. № 12-13.

вярнуць у рэчышча беларускага руху хаця б частку страчанага раней беларускага насельніцтва. Дарэчы, М.Ромер сцвярджаў у дзённіку, што "вяртанне зрусіфікаваных элементаў да роднага беларускага асяроддзя і ўключэнне іх у беларускі рух" з'яўлялася галоўнай задачай "Вечерней газеты"⁴³. Цалкам магчыма, што падобная задача, хаця і ў іншай ступені, стаяла і перад "Кур'ерам краёвым".

Істотнае месца ў прапагандзе краёвасці займала барацьба супраць этнічнага шавінізма. У адным з артыкулаў на старонках "Нашай Нівы" А.Луцкевіч заклікаў усе народы гістарычнай Літвы падаць сабе рукі і супольнымі сіламі бараніцца ад гэтай хваробы, каб "знішчоўжыць сяўбу ненавісьці і злосьці". А далей адзначаў: "Вось бачым добрую жменю расійскіх, польскіх і літоўскіх газет, каторыя - каждая ў сваім народзі - змагаюцца з чарнасоцэнствам. У Вільні выходзіць "Вечерняя газета", "Кур'ер краёвы", "Lietuvos Ukininkas", "Vilniaus Žinios", і ўсе яны поруч з "Нашай Нівай" ідуць да адной мэты: стараюцца развіваць "просты" народ, каб урэшці сам ён узяў свае справы ў свае рукі і з пагардай адварнуўся ад тых, хто хоча выкарыстаць яго цемнату дзеля пашырэння нацыяналізма"⁴⁴.

Выдавецкі праект Антона Луцкевіча спрыяў дэмакратызацыі рускай і польскай грамадскасці Краю. Дарэчы, калі ўлічваць актыўную ролю нашаніўскага кола ў арганізацыі і дзейнасці віленскага асветніцкага таварыства "Вестник знания", то можна прыйсці да высновы, што з беларусаў складалася амаль уся "руская" дэмакратыя Краю. Пра польскую дэмакратыю гэтага не скажаш, але і тут дзейнасць беларусаў адыгрывала значную ролю.

Ці мела гэтая выдавецкая дзейнасць якія-небудзь негатыўныя вынікі для беларускага руху? Наўрад ці. Праўда, рускія і польскія шавіністычныя выданні атрымалі дадатковыя " доказы " таго, што беларускі рух - гэта "польская" або "руская інтрыга", накіраваная супраць

⁴³ Дзённік М.Ромера. Т. 4. S. 115. Запіс ад 19.05(1.06).1914 г.

⁴⁴ а-н-а. [А.Луцкевіч]. Змаганне з хваробай // Наша Ніва. 1913. № 9.

рускай або, адпаведна, супраць польскай грамадскасці. Але падобныя заявы мелі месца і раней.

Усё вышэйсказанае падаецца справядлівым з прагматычнага пункту погляду. Але можна выказаць яшчэ адну думку. Справа ў тым, што краёвасць з'яўлялася ломкай традыцый і стэрэатыпаў вузкай этнічнай прапаганды, якія ў гэты час ўжо сфарміраваліся ў народаў Цэнтральна-Усходняй Еўропы. У пэўным сэнсе краёвасць трымалася на ўнікальнай атмасферы шматэтнічнага Краю і, асабліва, Вільні. Гэтая атмасфера нараджала людзей, якія адчувалі сябе адначасова рускім і беларусам (Іван Краскоўскі*), палякам і летувісам (Данатас Маліноўскас, Міхал Ромер), палякам і беларусам (Вітаўт Чыж**). Гэта была атмасфера сапраўднага этнічнага "карнавала", дзе адсутнічалі выразныя этнічныя межы, дзе ў залежнасці ад жыццёвых абставін маска станавілася тварам і наадварот.

Той жа беларус Антон Луцкевіч на старонках "Вечерней газеты" станавіўся рускім, а на старонках "Кур'ера краёвага" - палякам. Магчыма, мы сустракаемся з пэўнай заканамернасцю беларускай гісторыі. Яна вельмі багатая персанажамі, якія выступалі ў двух або нават трох іпастасях і адначасова належалі беларускай, польскай, летувіскай і рускай гісторыі. Можна гэта была праява "вольнага беларускага духа", што шукаў уласныя шляхі? Пра яго пісаў яшчэ Ігнат Канчэўскі ў сваіх "даследзінах беларускага сьветапогляду". Беларусь нараджала такіх людзей таму, што была зямлёй, дзе зліваліся розныя этнічныя, культурныя і рэлігійныя патокі. Кожны з іх знаходзіў прытулак і прыжываўся ў "беларускім доме".

* М.Ромер характарызаваў яго як "беларуса па паходжанню і рускага па культуры" (Дзённік М.Ромера. Т. 3. S. 352. Запіс ад 15(28).1913 г.). Ён жа паведаміў, што ў віленскім аддзяленні Саюза аўтанамістаў-федэралістаў менавіта І.Краскоўскі прадстаўляў рускую грамадскасць (Дзённік М.Ромера. Т. 4. S. 20. Запіс ад 13(26).02.1914 г.).

** На пачатку 1915 г. В.Чыж (Я.Яленьскі) заявіў пра сваё жаданне ўступіць у віленскую арганізацыю прыхільнікаў незалежнасці Польшчы (Дзённік М.Ромера. Т. 4. S. 383. Запіс ад 11.(24).02.1915 г.).

Калі мы пагадзімся з тым, што гэты этнічна-культурны "карнавал" мае свае глыбінныя гістарычныя падставы, нам будзе лягчэй зразумець асобы Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Вікенція Канстанціна Каліноўскага, Аляксандра Ельскага, Рамана Скірмунта, Эдварда Вайніловіча і некаторых іншых. Дык можа краёвасць, якую адстойвалі М.Ромер, Р.Скірмунт і іх паплечнікі, не з'яўлялася толькі праявай пострамантычных і трохі наіўных спадзяванняў, а ўяўляла сабой адну з падстаў беларускай гісторыі?

Што ж датычыць даследавання выдавецкай дзейнасці А.Луцкевіча і ўсяго нашаніўскага беларускага кола, то яно павінна працягвацца. Застаюцца шматлікія пытанні. Напрыклад, якую ролю адыгралі ў гэтай выдавецкай дзейнасці віленскія масонскія ложы. (У 1910-1915 гг. яны аб'ядналі частку дэмакратычных сіл усіх этнічных рухаў гістарычнай Літвы. Сябрамі ложаў былі браты Луцкевічы, В.Ластоўскі і І.Краскоўскі⁴⁵.) Варта задумацца і над тым, чаму з двух выданняў большы поспех выпаў на долю "Вечерней газеты"? Ці можна лічыць гэта адлюстраваннем пэўных тэндэнцый, якія мелі месца сярод рускай грамадскасці Краю, ці толькі вынікам публіцыстычнай дзейнасці А.Луцкевіча? Чаму дэмакратызм "Вечерней газеты" і "Кур'ера краёвага" не выходзіў за межы ліберальна-дэмакратычнай ідэалогіі? Ці можна ставіць праблему сувязяў паміж "групай" Антона Луцкевіча і Канстытуцыйна-дэмакратычнай партыяй?

Застаецца пытанне і пра тое, чым была краёвасць у беларускай гісторыі пачатку 20 ст.? Прагматычным разлікам прадстаўнікоў тых этнічных рухаў, якія адчувалі ўласную слабасць? Пострамантычнымі ілюзіямі некалькіх палітыкаў, далёкіх ад тагачаснай рэчаіснасці? Ці напоўсвядомай праявай глыбінных падстаў беларуска-літоўскай гісторыі? Гэтыя і іншыя пытанні яшчэ чакаюць сваіх даследчыкаў.

⁴⁵ Дзённік М.Ромера. Т. 4. S. 404. Запіс ад 4(17).03.1915 г.

Дадатак 1.

Б/п. [А.Луцкевіч?]. Национальные течения и демократия // Вечерняя газета. 1914. № 468.

Во всех столкновениях на национальной почве - например, между поляками и литовцами* и др. - серьёзная роль принадлежит той массе народной, которая менее всего сознаёт свою национальную принадлежность. Эта аморфная в национальном отношении масса легко может быть использована в корыстных целях каждой из борющихся сторон: все зависит от средств воздействия, имеющихся в их распоряжении.

Когда польским националистам нужно придать больше весу своим выступлениям, они заявляют, что говорят от имени "польских масс", - т.е. аморфной массы, которую литовцы и белорусы признают своей. Некоторые периодические издания не постеснялись даже признать учиненный в костеле св. Иоанна фанатизированной толпой скандал "сознательным выступлением польской демократии"** . Точно также литовские националисты - наиболее крайние - склонны утверждать, что в Литве совершенно нет польских народных элементов - даже в городских центрах, где об этом, собственно, спорить не приходится.

Подобную картину являют и русско-белорусские отношения, равно как польско-белорусские. Недостаточно сознающую свою национальную обособленность белорусскую массу представители русского и польского национализма считают "своей": русские - православную часть, поляки - католическую. И обе народности, считающая себя призванными господствовать в Белоруссии, во всех случаях, где

* Тут і далей А.Луцкевіч мае на ўвазе летувісаў. - А.С.

** Размова ідзе пра выбух незадавальнення часткі католікаў увядзеннем летувіскай мовы ў дадатковае набажэнства. - А.С.

требуется поддержка массы, говорят опять-таки от имени бессознательных белорусов.

Спор из-за этой аморфной массы и является главным основанием для национальных трений и национальной борьбы в нашем крае. И потому невольно приходится искать разрешения спорных вопросов на почве выяснения физиономии "этнографического материала" - народа.

Национальные движения - литовское и белорусское - до известной степени разрешают их, но лишь постольку, поскольку от самозащиты и восстановления своих естественных прав возрождающаяся народность не переходит к политике захвата, характерной для националистических групп. И наших больных вопросов не разрешат ни русские, ни белорусские, ни польские, ни литовские националисты: вся надежда на те демократические элементы, которые в среде возрождающихся крестьянских народностей обычно - да и в нашем крае - играют руководящую роль.

Просмотрите хотя-бы ряд номеров русских, польских, литовских и белорусских демократических изданий, - и вы везде увидите горячее стремление к созданию мирного *modus'a vivendi*, к достижению условий, при которых за каждой народностью было бы признано право на самоопределение, при которых право это могло бы осуществляться в действительности. Везде горячо приветствуется пробуждение национального самосознания в этом "этно-графическом материале", из которого сейчас каждый делает, что угодно, стараясь использовать для своих политических целей. Стремлениям националистов к захвату демократия противопоставляет национальную свободу, вполне справедливо считая, что только путем сознательного размежевания народностей возможно мирное сотрудничество их на пользу края.

Процесс индивидуализации народностей захватывает всю Западную Европу, захватил и Россию и наш край в частности. Этот процесс сейчас заметен и среди еврейского

населения в Польше (особенно в связи с бойкотом*) и у нас.

Но если в Польше действует причина случайного характера, то у нас этот процесс вызван теми ненормальными отношениями, какие установились между принявшим русскую культуру и язык еврейством и другими национальностями края. Течение, имеющее конечной целью эмансипацию еврейской народности, выходит не из больших центров, где для него почти нет места, а из местечек и уездов, где еврейский элемент находится в непосредственном общении с народной массой другой национальности. Оттуда идет инициатива создания соответственной прессы, а издающийся в Вильне на разговорном еврейском языке журнал "Ди Идише Вэлт" за последнее время стал уделять много места вопросу о взаимоотношениях еврейской демократии и демократии других народностей, указывая, что именно индивидуализация евреев может создать почву для установления мирного *modus'a vivendi*.

Мы, понятно, вполне сознаем, что при развитии каждой национальности в ней совершается процесс дифференциации, что — возникают националистические течения, враждебные идеалам краевой демократии. Но тем серьезнее задача демократических элементов всех местных народностей, связанных общей территорией и общими интересами: задача эта — борьба с проявлениями национализма в своей национальной среде и объединении всей краевой демократии.

Дадатак 2.

а-н-а. [А.Луцкевіч]. Край і народ // Наша Ніва.
1912. № 28-29.

Кожын чэлазек працуе дзеля таго, каб жыць.
Жаданьне паддэржаць сваё жыцьцё - гэта агульная мэта.

* Маецца на ўвазе байкот яўрэйскага гандлю і рамяства ў Царстве Польскім, які быў ініцыяваны польскімі шавіністамі. - А.С.

Так вядзецца ад найдаўнейшых часоў, і мэта працы людзей астаецца тая самая. Змяняецца толькі спосаб і форма яе.

Тысячы гадоў таму назад людзі жылі, бытцам зьверы, па лясох і карміліся мясам тых зьвероў, каторых самі забівалі. Жылі яны ўсе паасобку, або сваёй невялічкай сямьей, бо іх дзеці, як падрасці, ішлі далей сваёй дарогай, пакідаючы бацькоў. Тады кожны глядзеў на другога, як на ворага: адзін у аднаго адбіваў пажыву. Цяжкія то былі часы: апрача сіл прыроды, с каторымі чэлазек ня ўмеў змагацца, апрача дзікіх зьвероў, што яго лёгка маглі зніштожыць, - усюды прыходзілася перэмагаць ешчэ і сваіх жэ братоў-людзей за кусок мяса, за яду.

Мала-па-малу людзі перэхадзілі да працы на ральлі. Тут сямья не разбегалася па лясох за пажывай, каторай раней кожны шукаў толькі для сябе: тут была ўжо патрэбна супольная праца многіх рук, і сямья пачала разрастацца. Гэтак складаўся род, а пазьней і цэльнае племя. Ведама, і тады кожны думаў перш-на-перш аб сабе і сваёй карысьці, але ўжо людзі зразумелі, што, працуючы разам, кожны больш лягчэй прыдбае пажывы, чым працуючы асобне, ды і ад дзікіх зьвероў ад ворагоў будзе зашчыта. Чэлазек, працуючы для сябе, працаваў ужо крыху і для іншых. Быў заведзен раздзел працы: каму што было пад сілу, хто да чаго быў складней, той і рабіў тое: хто зямлю вырабляў, хто на палеваньне хадзіў, хто хатніе работы рабіў, ці жывёлу дагледаў.

Разрасталіся роды, племёны; паяўляліся гасударствы. І ўсюды, куды не глянь, бачым адно: ўсё болей і болей развіваецца супольнае, грамадзянскае жыцьцё і праца ўсяго племені, усяго народу вядзецца дзеля карысьці ўсіх разам і кожнаго паасобку. Грамадзянская праца дзеля агульнай карысьці пераходзіць і за граніцы аднаго гасударства: яна агортывае ўвесь сьвет. І наш селянін, сеючы жыта, што пасья паедзе ажно у Англію, так сама памагае англічанам, як англічане, выдумываючы і робячы розныя машыны і прылады, прыносяць карысьць нам.

Чым вышэйша культура насельняня, тым лепей яно разумее, што багацьце, напрыклад, купецкага стану можа ўзрастаць толькі тады, калі багацьце і развіваецца ўвесь край,

калі селяне больш добра маюць на прадажу і больш тавароў купляюць; гэтак сама для вёскі мае вялікую вагу развіццё таргоўлі, бо тады за ўсё, што родзіць зямелька, можна і лепшую цэну дастаць, і прадаць лягчэй, дый танней абходзіцца тое, што да гаспадаркі патрэбна. Адным словам, чым барджэй развіваецца эканамічнае жыццё старонкі, тым лепей жыць кожнаму стану.

Хто ўсё гэта уцяміў, той зразумее, што працуючы дзеля падняцця роднага краю, ён прыдбае карысць і для сябе, усё роўна, ці то будзе купец, ці селянін-хлебароб, ці фабрыкант, або памешчык. Падыймаць эканамічнае жыццё сваёй старонкі, развіваць яе творчэскія сілы і культуру - вось задача, дзеля каторай могуць працаваць усе жыццелі, ня глядзячы на іх палажэнне ў грамадзянстве, заняцце, стан, заможнасць: будучына [жыццеля] звязана з будучынай таго краю, дзе ён жыве.

Праўда, кожны знае, што ўсе станы вядуць заўсягды між сабой эканамічную вайну: селянін і рабочы дабіваюцца вялікшай платы за сваю працу, карацейшага рабочага дня; фабрыкант і памешчык бачуць сваю карысць у тым, каб плату ўрэзаць, а лік гадзін працы павялічыць. Гэтак сама карысць гандляра вымагае, каб даражэй прадаць свой тавар, а купіць яго танна; сельскі гаспадар, наадварот, хацеў-бы таму гаспадару сваё дабро прадаць дорага, а за яго тавар аддаць менш грошы. І ўсё-ж такі для ўсіх будзе карысна, калі іх агульнае эканамічнае жыццё будзе шпарка развівацца, а не стаяць на мейсцы, калі ўвесь край будзе багацець.

Багата ёсць прычын, каторыя спыняюць развіццё эканамічнага жыцця кожнай старонкі. Між імі бачым такія прычыны, як суровасць клімату, неўраджайнасць зямлі, балоты, або недахват вільгаці, камяністыя горы і іншыя прыродныя варункі. І ўсё-ж такі розум людзкі і праца здалелі іх шмат перэмяніць: балоты асушаюць, дзе суха - вяду праводзяць і г.д. Калі з гэтакімі прычынамі чалавек спраўляецца, дык німа споркі, што можна справіцца і з такімі прычынамі, каторыя крыюцца ў самых людзях, у грамадзянстве. Прці цемнаты, проці санлівасьці і ленасці ваеваць можэ кожны, пашыраючы прасьвету, развіваючы

эканамічную самапомач, заводзячы ўселякія грамадзкія арганізацыі і ўстройства.

Развіццё эканамічнага жыцця і прасветы - гэта дзеве дарогі, па каторых кожны народ, кожны край ідзе да культуры.

Але і развіццё культуры спатыкае часта шмат перашкод. Багата людзей і дагэтуль не разумее, ці ня хочэ разумець, што развіваць культуру і выяўляць свае творчэскія сілы кожная нацыя можэ тады, калі ёй дадзена на гэта поўная воля. Поўная свабода культурна-нацыянальнага развіцця - гэта першы варунак для развіцця такога краю, дзе, як у Беларусі і Літве, жыве ажно пяць асобных нацый: беларусы, літвіны, расейцы, палякі, жыды; толькі тады будзе падыймацца агульная культура краю, калі кожная нацыя здалее развіваць у сябе ўсе творчэскія сілы, развіваць сваю нацыянальную культуру. Ізноў жэ пры развіцці краёвай культуры хутчэй ідзе развіццё культуры ў кожнай нацыі.

З усяго, што мы тутакі сказалі, выходзіць вось што. Эканамічнае і культурнае развіццё краю заўсягды дае аграмадную карысць як людзям розных станоў і прафэсій, так і цэлым нацыям. Значыць, кожны, хто працуе для свайго краю, прыносіць карысць усім яго жыхаром бяз розніцы заняцця і палажэння ў грамадзянстве, стану, нацыі. Такую працу могуць вясьці ўсе грамадзяне нашай зямлі Беларускай: гэта - іх супольная задача, каторая павінна быць праводнай зоркай для ўсіх, хто сваю будучыну і сваю долю злучае з будучынай нашага краю.

Дадатак 3.

Веслаў Каліноўскі [А.Луцкевіч]. Выбар дарогі // Кур'ер краёвы. 1913. № 258.

Дзве дарогі, два прынцыпова розныя накірункі перад намі. Абуджаць народ ад спячкі і інертнасці, выкрасаць з яго іскру творчасці, вучыць узнімаць голас у сваю абарону і ўздымаць душу да вялікіх ідэалаў чалавецтва - гэта праца дэмакратаў, гэта адна з самых высакародных задач. Для

развіцця Краю, для развіцця кожнай нацыянальнай групы недастаткова, каб скарбамі культуры карысталіся толькі пэўныя, т.зв. "вышэйшыя" колы, каб толькі яны ўспрымалі ўсе дасягненні нацыі і стваралі новыя культурныя каштоўнасці. Хаця інтэлігенцыя, гэты інтэлект, мозг нацыі, увесь час атрымлівае падпітку знізу, з народных сфер, сам народ усё ж застаецца пасіўным. Так дарэмна гіне вялізарны запас сіл, які таіцца ў сэрмяжнай масе. Гэтыя сілы праяўляюцца выпадкова - у нешматлікіх індывідах, у выбранцах лёсу. У імя добра народа і нацыі, у імя добра ўсяго Краю, у імя прынцыпа справядлівасці трэба напружваць усе сілы, каб нерухомую глыбу - народ - ажывіць, і прыцягнуць мільённую армію да творчай, стваральнай працы.

Але побач з гэтай працай мы бачым іншыя намаганні, намаганні сіл, якія імкнуцца назаўсёды захаваць за сабой прывілеяванае становішча, не разумеючы, што ігнараванне інтарэсаў народу раўназначна разбурэнню падмурка ў жыцці Краю. Такая пазіцыя рэакцыйная, эгаістычная і блізарукая. Яна варожая ўсялякаму прагрэсу і дэмакратыі.

Ужо з самога вызначэння дэмакратычнай дзейнасці выразна выцякае выснова, што, імкнучыся да як мага поўнага развіцця духоўных сіл народа, дэмакратыя павінна як найвышэйшае дабро ацэньваць скарбы нацыянальнай культуры, нацыянальную адметнасць. Адсюль ідзе патрабаванне дэмакратыі забяспечыць поўную свабоду культурнага развіцця кожнай народнасці, павага да яе адметнасці і асаблівых патрабаванняў.

Рэакцыя высоўвае лозунгі нацыяналізма, прапагандуе панаванне сваёй нацыі над іншымі. Яны разумеюць, што, пануючы сярод сваіх, забяспечаць панаванне над іншымі, атрымаюць для сябе істотную карысць. Адсутнасць павагі да правоў уласнага народа абарочваецца адсутнасцю яе да іншых народаў, калі яны слабейшыя. З мацнейшымі рэакцыянеры заўсёды шукаюць згоды. Яны гатовы стаць на калені, каб толькі захаваць уладу над уласным народам...

Такімі дарогамі ідзе сёння нашае Краёвае грамадства. Калі рэакцыянеры і нацыяналісты розных адценняў грунтуюць сваю дзейнасць на падзеле і распальванні

варожасці сярод рознаплемянных народных слаёў, то дэмакратыя ўсіх нацыянальнасцей жыве адзінай думкай - вызваленне народу. Іншага шляху ў яе няма.

Жыццё прымушае кожнага, хто адыгрывае актыўную ролю ў сваёй грамадскасці, зрабіць свой выбар: з народамі ці супраць народа. Ад выбранай дарогі будзе залежць развіццё нашага Краю.

Мы выбіраем першы кірунак - з народамі. Гэты курс не азначае саюза толькі з дэмакратычнай часткай польскай грамадскасці. Інтэрэсы і імкненні дэмакратычных сіл усіх нацый Краю настолькі ідэнтычныя, што грамадска-палітычная ідэалогія краёвай дэмакратыі - адзіная для ўсіх.

Удзел дэмакратычных элементаў розных нацыянальнасцей ва ўсіх агульных справах - гэта аснова нацыянальнага жыцця кожнага народа. Свабодныя ад непатрэбнай і пагубнай барацьбы з братнімі народамі, яны ўсю сваю стваральную энергію накіроўваюць на развіццё ўласнай нацыянальнай культуры. А ў гэтай справе заўсёды можна разлічваць на сімпатыю і дапамогу нашых братоў-дэмакратаў іншых народаў. Народ, які не дабіўся нацыянальнай свабоды, не можа жыць поўным жыццём, таму патрабаваннем кожнага шчырага дэмакрата з'яўляецца ліквідацыя ўсіх форм гвалту. Пакуль будуць існаваць перашкоды, якія затрымліваюць або эканамічнае, або культурна-нацыянальнае развіццё хаця б адной з грамадскасцей нашага Краю, да таго часу дэмакратыя не спыніць сваіх намаганняў дзеля набліжэння лепшай будучыні нашай агульнай Айчыны.

Аўтар выказвае шчырую падзяку гісторыку Рымантасу Мікнису, размовы з якім спрыялі падрыхтоўцы гэтага артыкула. Даследчая праца ў бібліятэках і архівах Вільні стала магчымай дзякуючы фінансавай падтрымцы Інстытута "Адкрытае грамадства" (**Research Support Scheme. № 64/1997**).

* * *